

УДК 355.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.16>

ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ П'ЯТОГО ВИМІРУ

Олександр Пучков, Олена Уваркіна

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,

Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації

вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна

Стаття присвячена дослідженню філософії війни в умовах зміни безпекових парадигм у зв'язку з агресією РФ проти України. Зазначено, що дослідження концептуального каркасу філософії війни в умовах воєнного стану постає актуальним, практично затребуваним і належить до нагальних питань сектору безпеки та оборони. Визначено, що рефлексійне нашарування концептів філософії війни, зокрема філософії війни п'ятого виміру, яке здійснювалось впродовж попередніх років, в наш час, потребує сучасної діагностики відповідно адекватності суспільним реаліям.

Стверджується, що класичний концепт війни Карла фон Клаузевіца в умовах воєнної агресії РФ проти України стає підвалинами для філософської рефлексії реалій сучасної п'ятивимірної війни та трансформації традиційних підходів у розумінні її сутності. Доведено, що російська агресія проти України змінила низку тенденцій в кібербезпековій політиці США та визначила нові пріоритети як глобального, так і національного безпекового середовища, залишивши концепції інтегрованого стримування (integrate deterrence) і протидії в умовах миру (campaigning) потенційними парадигмами оборонних стратегій. З'ясовано, що амплітуда коливань концептуального каркасу філософії війни конотаційно змінюється від традиційних структурно-функціональних моделей до інтенції сучасних кіберінновацій.

Рефлексія архаїчної моделі чотирьох поколінь «мистецтва ведення війни» на суходолі, в морі, в повітрі та в космосі, доповнилась п'ятим поколінням війни (в кіберпросторі) або 5GW, у якому домінують дві тенденції щодо визначення основних елементів: інформаційна війна та кібервійна з використанням основного механізму – атаки в кіберпросторі. Визначено, що у новій історичній реальності нелетальні засоби сучасної війни не становлять альтернативи традиційної зброї, але залишаються впливовим фактором у успішному проведенні бойових операцій.

Обґрунтовано, що поширення концепту когнітивної війни як самостійного домена, може розглядатися як фактор посилення контролю над інформацією у війні п'ятого виміру.

Ключові слова: кібервійна, інформаційна війна, кібератака, кіберпростір.

Постановка проблеми. Концепт філософії п'ятивимірної війни, як сукупність практик і дискурсів, останнім часом став пріоритетним мейнстрімом сучасності та симптоматичною ознакою розвитку кібертехнологій та глобального кіберпростору для забезпечення інтегрованого стримування та протидії в умовах миру. Актуалізація концептуального каркасу феномену філософії війни пов'язано із визначенням нових пріоритетів як глобального, так і національного безпекового середовища та започаткуванням нової довгострокової політики ключового українського міжнародного партнерства у гармонізації безпекових підходів для міждержавного протистояння країні-агресору.

Метою дослідження є аналіз основних концептів філософії війни, зокрема п'ятого виміру, з урахуванням появи нових загроз і викликів та розширення горизонтів трансформації української безпекової доктрини у напрямку європейської і євроатлантичної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Намагання світу через розвиток ринкової економіки, зміцнення торгівельних відносин, розповсюдження принципів ліберальної демократії та стратегічний нарцисизм запобігти наймасштабнішій війни в Європі не стало перепоною для цинічного порушення рф світопорядку у вигляді чергового жорстокого вторгнення в Україну. На думку генерала Герберта Макмастера, екс-радника президента США з національної безпеки, в обмін на пустопорожні обіцянки рф дотримуватись співпраці у глобальних питаннях, світ отримав російську агресію проти України з «безкінечною підміною понять та орвеллівським перекручуванням правди» націленою на перехоплення глобального лідерства та знищення фронтиру волі. Він вважає, що «російська агресія та українська відвага засвідчили те, що хоча війна і не є бажаним способом розв'язання суперечок, але вона буває єдиним способом зробити так, щоб хтось інший не розв'язав їх замість вас» [1, с. 11]. Сміливість і рішучість українців до захисту держави зі зброєю у руках все більш привертає увагу до рефлексії феномену війни та його сучасних концептів, що під впливом старої істини, про те, що військо завжди готується до попередньої війни стає наріжним каменем нашого дослідження.

Здебільшого традиційно філософське осмислення війни науковці пов'язують з німецьким військовим теоретиком Карлом фон Клаузевицем, який вперше в європейській інтелектуальній традиції у відомій праці «Про війну» (1830) протиставив свою концепцію популярному у той час історичному описовому підходу, орієнтованому на фіксацію окремих аспектів воєнної історії [2].

Майже кожен дослідник феномену війни неодмінно визначає центральну ідею у концепції Клаузевиця, яка відома як «двоїстість метода ведення війни» та безперечно підтверджує оригінальність теорії воєнного філософа. Таке розмежування Клаузевицем війни на «абсолютну» (або «ідеальну») та «дійсну» вже багато років викликає або численні звинувачення з боку військових теоретиків «у схильності до т.зв. «пруського мілітаризму», або апіорний пієтет прихильників гегелівської філософії, які конвенційно зазначають про філософське розуміння Клаузевицем поняття «ідеальної» війни та сприймають поняття «абсолютність» в гегелівському смислі діалектичного процесу [3, с. 315]. На нашу думку, класичний концепт війни Карла фон Клаузевиця в умовах воєнної агресії рф проти України стає підвалинами для філософської рефлексії реалій сучасної п'ятивимірної війни та трансформації традиційних підходів у розумінні її сутності.

Як зазначав Сунь-дзи, «основних смаків – не більше ніж п'ять, проте утворені завдяки їхнім змінам і трансформаціям присмаки переважають кількість тих, що їх можливо відчутти». На його переконання, попри те, що у мистецтві війни застосовуються прямі й непрямі стратегії «їхні зміна й трансформації – безмежні» [4, с. 25]. Така слухна філософсько-стратегічна ідея давньокитайського воєначальника про можливості та невідворотності трансформацій достатньо широко (як у змістовному, так і у функціональному сенсі) дискутується у проблемному полі сучасної філософії війни.

З огляду на зазначену обставину, український дослідник І. Панафідін звертає увагу на нові підходи у розумінні феномену війни в концептах сучасних європейських теоретиків, серед яких він виділяє дослідження німецького філософа Хаймо Хофмайстера та його працю «Воля до війни, або Безсилля політики» (2000). З точки зору І. Панафідіна, воєнний філософ відступає від абстрагування війні «по-Клаузевицю» і розробляє власну концепцію війни як «суспільного феномену», застерігаючи від її «інструменталізації», тобто перетворення війни на засіб політики [3, с. 323]. Безумовно, що таке філософське переосмислення ідеї війни Хофмайстером було пов'язане зі зростанням у період міленіуму міжкультурної комунікації внаслідок науково-технічної, інформаційної і комунікаційної

революцій, а також з намаганням всього демократичного світу домовитися про впровадження цивілізаційного вирішення міждержавних суперечок.

Однак, дослідження природи війни у просторі філософії і сьогодні продовжують посідати одне з чільних місць, а багатомірність цього явища приваблює сучасних науковців до опрацювання, наприклад, поняття «*homo militaris*». Прихильники тези «без страждань немає радості, без війни не буде миру» філософські передбачають, що людина «має постійно виборювати право на життя, на існування», що «війна є невід'ємним атрибутом людського життя», і що «постійні «гонитви озброєнь» існували, існують та будуть існувати в історичній перспективі». Підставою для такого висновку про перевагу у сучасної людини «гену війни» над «геном гуманності» вітчизняні філософи побачили у тезі «війна проти всіх» Т. Гоббса, у ствердженні Ф. Енгельса про те, що «війни розгортаються та тілі економічного» та у відомих філософських міркуваннях І. Канта у книзі «До вічного миру» про те, що «людина є егоїстичним створінням за своєю природою». Крім цього, філософська рефлексія авторів ідеї «*homo militaris*» російської наукової (А. Снесарьов) та художньої (Л. Толстой) літератури та їх епігонське наслідування хибних стереотипів, на превеликий жаль, призвело до створення авторами інтерпретаційного маркера про те, що «допоки існуватиме світ, доти буде існувати війна» [5, с. 65-68]. І справа, на нашу думку, ні є в парадоксальності феномену війни, а в причині інтелектуальної пауперизації з домінуванням маргінальної форми дискурсу.

Об'єктивно порівнюючи наукові сили, котрі з усієї багатоликої структури людського існування відстоювали і відстоюють парадигму людської «жаги до війни», слід визнати, що на боці мілітаристської концепції дійсно знаходиться чимало філософів. Щоправда, здебільшого вони підходили з різних точок зору (біологічної або соціально-історичної), вдавались до послуг різної аргументації (духовної, національної тощо), а іноді навіть зовсім по-різному розуміли філософію війни. На нашу думку, повноцінний науковий дискурс філософії війни має бути, але вбагочаг парадигмальна несумірність підходів призводить не до елімінації старих догм та актуалізації цивілізаційних цінностей, а до конотативного відхилення від конвенції між науковцями до проблем війни та миру.

Агресія РФ проти України, безсумнівно, порушила хиткий баланс між конкуруючими парадигмами і концепціями п'ятивимірної війни (на суходолі, в морі, в повітрі, в космосі, в кіберпросторі). Сьогодні відбувається революційна зміна навіть головних новацій Національної оборонної стратегії (National Defense Strategy) США, оприлюднених Пентагоном 22 жовтня 2022 року, а саме: концепцій інтегрованого стримування (integrate deterrence) і протиборства в умовах миру (campaigning). Інтегроване стримування передбачало комбінування різних видів стримування з метою переконання іншої сторони відмовитися від агресивних намірів, а концепція протиборства в умовах миру мала стати відповіддю збройних сил США на різні практики тиску до порогу ескалації [6]. Російська агресія проти України змінила низку тенденцій також і в кібербезпековій політиці США та визначила нові пріоритети як глобального, так і національного безпекового середовища, що було зазначено у Національній стратегії кібербезпеки США, яку 1 березня 2023 року оприлюднила адміністрація Президента США [7].

Як беззастережний факт слід визнати, що природа війни постійно змінюється і архаїчна модель чотирьох поколінь «мистецтва ведення війни» доповнилась п'ятим поколінням війни або 5GW, яка наразі, на думку сучасного німецького дослідника Ральфа Ротте, є найбільш інтенсивно обговорюваною формою вирішення конфлікту, але яка була концептуально відома як військова інформаційна операція протягом тривало часу, ще з 1995 року, на початку швидкого розвитку інформаційних та комунікаційних технологій [8]. Вважається,

що термін «війна п'ятого виміру» вперше жив у 2003 році колишній офіцер ЦРУ по тайним операціям Роберт Стіл, але і дотепер не існує загальноприйнятого визначення війни п'ятого покоління та досі цей концепт не підтримують деякі науковці, в тому числі Вільям С. Лінд, який був одним з перших теоретиків війни четвертого покоління. Однак у статті «Еволюція війни: від війни першого покоління до війни п'ятого покоління» її автор Даршан Гаджар стверджує, що «з появою Інтернету в епоху цифрових технологій ми увійшли до війни п'ятого покоління», до складових якої входить: війна в сірій зоні, психологічна війна, інформаційна війна, кібервійна та біологічна війна» [9].

Аналіз наукових джерел показав, що у сучасних підходах до концепції війни п'ятого виміру домінують дві тенденції щодо визначення основних елементів. Перша умовно йменується «інформаційна війна», яка історично як концепція була більш розвинутою відповідно до Військової доктрини США. Прихильники цієї концепції вважають, що провідним елементом війни п'ятого виміру є інформаційна війна, яка розглядається як «дії, що вчиняються для досягнення інформаційної переваги у підтримці національної воєнної стратегії через вплив на інформацію та інформаційні системи противника при одночасному гарантуванні безпеки власної інформації та інформаційних систем» [10, с. 11].

З незначними відмінностями до характеристик інформаційної війни український дослідник М. Требін у статті «Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується» зазначає, що невід'ємною складовою інформаційної війни має бути «добування розвідувальної інформації, дезінформування, психологічні операції, фізичне руйнування інформаційних ресурсів супротивника (у тому числі з використанням електромагнітного впливу), напади (фізичні, електронні) на його інформаційну структуру, зараження комп'ютерними вірусами його обчислювальних мереж і систем, проникнення в інформаційні мережі тощо, а також відповідні заходи протидії для захисту власних інформаційних ресурсів» [11, с. 189].

Слід зауважити, що в цьому підході інформаційна війна має наступальні та оборонні складові і загрожує інформаційним ресурсам через випадки природного, технічного або антропогенного характеру, які можуть спричинити небажаний вплив на інформаційну систему, а також на інформацію, що зберігається в ній. Крім того, на небезпеку інформаційного впливу наражається і людина, яка приймає рішення, її емоції, мотивація і психіка, і яка стає тепер головною мішенню в інформаційної війни.

Другий підхід, який набув найширшого масштабу, полягає у визначенні основним структурним елементом концепції операцій п'ятого виміру терміну «кібервійна», яка зосереджується на «передових можливостях маніпулювання простором і часом, які пропонує кіберпростір» і де кіберпростір визначається як військовий простір [12]. Фактично кібервійна в сучасних умовах вже увійшла у реальне життя як дуже реальна загроза кіберцивільній інфраструктурі з необмеженою кількістю потенційних кіберагресорів [13].

З огляду на зазначену обставину, концепція кібервійни останнім часом потрапила у сучасні мейнстріми як актуальна тема безпеки. Унікальні властивості кіберпростору та приклади практичних застосувань п'ятого виміру, отримані від передової зброї, яка генерує «невидимий больовий бар'єр» у квазівойовничих конфліктах переважно за допомогою некінетичних військових дій, у наш час, на думку прихильників цієї концепції, створюють умови, що домінування в сучасній війні буде залежати від повного домінування в кіберпросторі.

Переконливість аргументації прихильників концепції кібервійни, засвідчила, що основним технічним елементом кібероперацій у п'ятому вимірі є кібератака, яка в українському нормативно-правовому полі визначається як «спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи

інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту» [14].

Відтак, основними типами кібератак на інформаційні ресурси вважається: порушення конфіденційності, порушення цілісності і порушення доступності, а також характерна особливість – миттєвість здійснення.

Слід зазначити, що незалежно від визнання п'ятого виміру війни на рівні міжнародно-правової бази, військових доктрин та наукової літератури, на практиці Альянс довго не визнавав атаки в кіберпросторі як агресію. І як зазначає український дипломат Д. Кулеба для НАТО, після заяви Столтенберга, «це революційна зміна». Він вважає, що «інформація завжди була складовою війни і привнесена технологіями новизна полягала лише в тому, що можливості комунікативного впливу на ворога зрівнялися й перевищили можливості збройного впливу» [15, с. 326].

Разом з тим, опоненти концепції війни п'ятого виміру, на прикладі повномасштабного і неспровокованого вторгнення рф в Україну, гіпотетично зазначають передчасні висновки про те, що «новітня війна має зменшити роль конвенційних озброєнь, а «танкові битви» залишилися в минулому» та звертають увагу на те, що кібернетичними засобами не можна втримати територію [16].

Дійсно, на відміну від попередніх теоретичних розробок проблеми війни і миру, агресія рф проти України показала, що нелетальні засоби сучасної війни не становлять альтернативи традиційної зброї і мають використовуватися гібридне.

Зрештою, в наш час, на теренах української науки розвертається науковий дискурс до використання некінетичних воєнних інструментів, зокрема когнітивних. Дослідники Б. Парахонський та Г. Яворська пропонують вирізнити когнітивну війну як самостійний домен, як форму неконвенційної війни, що супроводжується контрольованим впливом на людські когнітивні фрейми і поведінку через використання нейронауки і етики. Науковці вважають, що механізми когнітивного впливу, особливості символічно-знакових способів передачі смислів війни та миру і досі залишаються поза увагою військових теоретиків і практиків [17, с. 14]. Таке підвищення питомої ваги вербальних та інших семіотичних засобів, на нашу думку, пов'язано з домінуванням п'ятого виміру війни у концептуальному каркасі історично існуючих доменів та актуалізацією питання інформаційної асиметрії у кіберпросторі.

Висновки та подальші дослідницькі перспективи. Очевідно, що акцентована увага до феномену філософії війни у сучасному науковому дискурсі передбачена радикальними змінами безпекової ситуації у світі, які, впереваж, стосуються агресивного нападу рф на Україну. Рефлектуючи з приводу цього аспекту, дослідники філософії війни, не заперечуючи факт переваг війни п'ятого виміру, виявили передчасне зменшення ролі конвенційних озброєнь та «танкових битв». Визначено, що у новій історичній реальності нелетальні засоби сучасної війни не становлять альтернативи традиційної зброї, але залишаються впливовим фактором у успішному проведенні бойових операцій. Аналіз наукових джерел показав, що у сучасних підходах до концепції війни п'ятого виміру домінують дві тенденції щодо визначення основних елементів: інформаційна війна та кібервійна.

Основним технічним елементом кібероперацій у п'ятому вимірі зазначається кібератака, яка на рівні нормативно-правових документів НАТО визнана агресивною формою воєнних дій. Факт поширення наукового дискурсу, щодо концепту когнітивної війни як самостійного домена, розглядається як фактор посилення контролю над інформацією у війні п'ятого виміру та необхідності спрямування уваги військових наук до вивчення засобів неконвенційної війни.

У зв'язку з тим, що природа війни постійно змінюється, у подальшій дослідницькій перспективі ми передбачаємо висвітлення структурних компонентів війни 5GW, які впливають на зміни в політичному, освітньому, економічному глобальному просторі.

Список використаної літератури

1. Макмастер Герберт. Поля битв. Боротьба за захист світу / пер. з англ. Надія Коваль. Київ : Наш Формат, 2023. 424 с.
2. Carl von Clausewitz. Vom Kriege (On War). Berlin. 2010. [електронне видання]. URL: <https://static.clausewitz-gesellschaft.de/wp-content/uploads/2014/12/VomKriege-a4.pdf>
3. Панафідін І.О. Ідея війни та проблема її трансформації. *Актуальні проблеми духовності: зб.наук.праць* / Ред. Я.В.Шрамко. Вип.11. Кривий Ріг, 2010. С.315-326.
4. Сунь-дзи. Мистецтво війни. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 105 с.
5. Гончаренко К., Крагель К. Homo militaris: чому людина прагне війни? *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. Випуск 61. 2019. С.63-71. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2019-61-7>
6. National Defense Strategy / U. S. Department of Defense : An official website of the United States Government. URL: <https://www.defense.gov/National-Defense-Strategy/>
7. Дубов Д. Національна стратегія кібербезпеки США 2023: критичні інфраструктура, координація, проактивність. Аналітична записка / Національний інституту стратегічних досліджень. Київ, 2023. [Рукопис на 4 арк.].
8. Rotte, R. Das Phänomen Krieg und seine Ursachen. In: *Das Phänomen Krieg*. Springer VS, Wiesbaden. 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-531-94100-4_2
9. Darshan Hajjar/ The Evolution of War; From First Generation Warfare to Fifth Generation Warfare. 2022. URL: <https://www.ugc.wionews.com>
10. Шумка А.В., Черник П.П. Теоретичні аспекти інформаційних війн та національна безпека [Електронний ресурс]. *Грані*. 2015. № 9. С. 10-16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_9_4
11. Требін М.П. Феномен інформаційної війни у світі, що глобалізується. *Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 2. С.188–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_2_24
12. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the meeting of NATO Defence Ministers/ URL: https://www.nato.int/cps/en/natohg/opinions_145415.htm
13. Trifunovi Darko, Bjelica Zoran. Cyber War – Trends And Technologies. *National Security And The Future*. 2020. 3(21). p.65-94. DOI: <https://doi.org/10.37458/nstf.21.3.2>
14. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України № 2163-VIII від 5 жовтня 2017 р. // Відомості Верховної Ради. 2017. № 45. Ст. 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
15. Кулеба Д. Війна за реальність: як перемагати у світі фейків, правд і спільнот. Київ : Книголав, 2022. 384 с.
16. Bilal, Arsalan. Гібридна війна – нові загрози, складність і «довіра» як антидот. *NATO Review*. 2021. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/11/30/gbridna-vjna-nov-zagrozi-skladnst-dovrayak-antidot/index.ht>

17. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Породження війни з безсилля миру: смислова логіка війни. *Стратегічна панорама. Спеціальний випуск. 2022. С.12-24.* <https://doi.org/10.53679/2616-9460.specialissue.2022.02>

PHILOSOPHY OF WAR OF THE FIFTH DIMENSION

Oleksandr Puchkov, Olena Uvarkina

National Technical University of Ukraine

"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",

Institute of Specialized Communication and Information Security

Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the study of the philosophy of war in the context of changing security paradigms in connection with the Russian aggression against Ukraine. It is noted that the study of the conceptual framework of the philosophy of war under martial law is relevant, practically in demand and belongs to the urgent issues of the security and defense sector. It is determined that the reflexive layering of the concepts of the philosophy of war, in particular the philosophy of war of the fifth dimension, which has been carried out in previous years, nowadays requires modern diagnostics in accordance with the adequacy of social realities.

It is argued that the classical concept of war by Carl von Clausewitz in the context of Russia's military aggression against Ukraine becomes the basis for philosophical reflection on the realities of modern five-dimensional warfare and the transformation of traditional approaches to understanding its essence. It is proved that Russian aggression against Ukraine has changed a number of trends in US cybersecurity policy and identified new priorities for both the global and national security environment, leaving the concepts of integrated deterrence and campaigning as potential paradigms of defense strategies. It is found that the amplitude of oscillations of the conceptual framework of the philosophy of war is changing from traditional structural and functional models to the intentions of modern cyber innovations.

The reflection of the archaic model of four generations of the "art of warfare" on land, sea, air and space has been supplemented by the fifth generation of war (in cyberspace) or 5GW, which is dominated by two trends in defining the main elements: information warfare and cyber warfare using the main mechanism - attacks in cyberspace. It is determined that in the new historical reality, non-lethal means of modern warfare do not constitute an alternative to traditional weapons, but remain an influential factor in the successful conduct of combat operations.

It is substantiated that the spread of the concept of cognitive warfare as an independent domain can be considered as a factor in strengthening control over information in the fifth dimensional war.

Key words: cyberwar, information warfare, cyberattack, cyberspace.